

COLETÂNEA DE NARRATIVAS **TENETEHÁRA**

Fábio Bonfim Duarte
(organizador)

N.Cham. 898 C694 2009

Título: Coletânea de narrativas Tenetehára.

201521106
513634

898
C694
2009

PROFESSORES TENETEHÁRA

COLETÂNEA DE NARRATIVAS TENETEHÁRA

U.F.M.G. - BIBLIOTECA UNIVERSITARIA

201521106

NÃO DANIFIQUE ESTA ETIQUETA

BELO HORIZONTE
FACULDADE DE LETRAS UFMG
2009

Faculdade de Letras - UFMG
Diretor Jacyntho José Lins Brandão

Núcleo Transdisciplinar de Pesquisas
Literaterras: escrita, leitura, traduções
Coordenadora Maria Inês de Almeida

~~ACERVO~~

Biblioteca Universitária

18 / 04 / 2022

2015211-06

BELO HORIZONTE

SUMÁRIO

APRESENTAÇÃO	5
NOTA EXPLICATIVA SOBRE A FONOLOGIA E A ORTOGRAFIA TENETEHÁRA	7
KURURU REHE HAR	13
ZAWAR PINIM REHE HAR	14
TAMANUWA REHE HAR	15
ZAWAR REHE HAR	16
ARAPUHA REHE HAR	17
MYTU REHE HAR	18
URUHU REHE HAR	19
KA'I REHE HAR	20
TUKÂN REHE HAR	21
TYZU REHE HAR	22
TATU REHE HAR	23
ARAPOHA MOZ REHE HAR	24
KA'API'IWAR REHE HAR	25
ZAKARE REHE HAR	26
PÂNÂM REHE HAR	27
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA.	28
ZAWAR REHE HAR KURY	

ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA KÁ'I REHE HAR KURY	30
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TAPI'IR REMI'U RAROHAW REHE.	31
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'UHAW KURY. TAZAHU ZUKAHAW REHE KURY.	32
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. MANI'OK REHE HAR	33
ANUME'U RÂM HEHOHAW BRASÍLIA PE	34
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA. PIKI ZIPA PE PIRA PYHYKHAW KURY.	35
ANUME'U RÂM KURY KO APOHAW REHE HAR KURY	36
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA	37
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TYPYZ UZAPOHAW REHE HAR KURY.	38
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA	39
ANUME'U RÂM XÊ HEMA'E	40
TUPAN HEHOHAW	41
ESTÓRIA DA MÃE D'ÁGUA	43
ANUME'U RÂM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. AMO APIAW REHE HAR KURY.	44
TAZAHU REHE HAR	45
KUPI'I REHE HAR	46

APRESENTAÇÃO

As narrativas que disponibilizamos nesta coletânea resultam do trabalho que venho realizando com os índios Tenetehára do rio Gurupi/PA já algum tempo, e cujo propósito tem sido o de contribuir com o letramento e com o aprimoramento lingüístico dos professores indígenas. Em grande medida, as narrativas tratam de temas relacionadas aos animais da floresta, ao trabalho de caça, à feitura da roça e à mitologia que faz parte do imaginário cultural dos Tenetehára. Essas narrativas foram colhidas a partir dos registros magnetofônicos de textos de narrativas orais e puderam ser transcritas com o apoio dos professores indígenas e dos mais velhos, entre os anos de 1995 a 2006.

Esperamos que a publicação dessas narrativas possa contribuir em muito com o trabalho de alfabetização dos mais jovens e possa ainda ajudar no trabalho prático realizado nas escolas.

Por fim, gostaria de deixar registrado aqui o meu profundo agradecimento aos professores Txina'i Temb , Sandra Temb , Mário Hélio Temb , Emídio Temb , Paulo César Temb , Ronaldo Temb , Purutu Temb  e, especialmente, ao Sr. Chico Temb , D. Ruth temb , Sr. Lourival Temb , D. Ver nica Temb , os quais contrib  ram diretamente com o meu trabalho de coleta, transcrição e correção das narrativas.

Prof. Fábio Bonfim Duarte
Fale/UFMG

Belo Horizonte, 26 de outubro de 2007

NOTA EXPLICATIVA SOBRE A FONOLOGIA E A ORTOGRAFIA TENETEHÁRA

As tabelas 1 e 2 a seguir trazem as ocorrências fonéticas dos segmentos consonantais e vocálicos. Ao todo, verifica-se um total de 28 segmentos, entre consoantes e vogais.

TABELA 1: SEGMENTOS CONSONANTAIS

	bilabial	alveolar	alveopalatal	velar	lábio-velar	glotal
oclusivas	p	t		k	k ^w	ʔ
		d				
fricativas		s				
		z	ʃ			
africadas			tʃ			
			dʒ			
vibrantes simples		r				
nasais	m	n		ŋ	ŋ ^w	
glides	w	j				h

TABELA 2: SEGMENTOS VOCÁLICOS

	anterior	central	posterior
alta	i	i	u
média	e	ə	o
	ɛ		ɔ
baixa		a	

FONEMAS CONSONANTAIS E VOCÁLICOS

(i) O fonema fricativo alveolar /s/ apresenta três realizações [s ~ ts ~ tʃ]. Os dois primeiros [s ~ ts] ocorrem em variação livre, conforme os exemplos abaixo:

aesak ~ aetsak	'eu vi'
se ~ tse	'aqui'

O alofone [tʃ], por sua vez, tem realização somente quando vem antes de vogal anterior alta [i] e em alguns casos antes da anterior média fechada [e], conforme os exemplos abaixo:

utʃiniŋ	'ele(a) seca'
-tʃiŋ	'branco'
rudutʃi	'nós o amarramos'
tʃimeʔe	'nós olhamos'
a-tʃew pə	'para eu entrar'

(ii) O som oclusivo alveolar /d/ apresenta cinco alofones. Destes, quatro se encontram em variação livre, e um, em distribuição complementar.

Em variação livre, temos [d] ~ [z] ~ [ʒ] ~ [dʒ], conforme os exemplos seguintes:

aduka ~ azuka ~ adʒuka	'eu matei'
izupe ~ idʒupe	'para ele'
marakada ~ marakaʒa	'gato do mato'
kudə ~ kuzə	'mulher'

Em distribuição complementar, temos o alofone [j], que só ocorre em adjacência a outra consoante ou em fronteira de palavra:

Em fronteira de palavra:

təpɪj	'casa'
mɔj	'cobra'
waj	'lado'

Em adjacência a outra consoante:

təpɪj me	'na casa'
umuhəj rəm	'ele(a) vai espalhar'

(iii) Os demais fonemas consonantais não apresentam maiores restrições de ocorrências fonéticas. Estes são os seguintes:

/p/	oclusivo bilabial surdo
/k/	oclusivo velar surdo
/kw/	oclusivo labiovelar surdo
/ʔ/	oclusivo glotal
/m/	nasal bilabial
/n/	nasal alveolar
/ŋ/	nasal velar
/ŋw/	nasal labiovelar
/w/	glide bilabial
/h/	glide glotal fricativo

Dos 9 segmentos fonéticos da tabela 2 acima, 7 são fonemas vocálicos na língua: /i/, /ɪ/, /u/, /o/, /ə/, /e/, /a/.

QUADRO GERAL DOS FONEMAS

Excluindo os segmentos que ocorrem como variantes de fonemas, chegamos ao seguinte quadro geral dos fonemas da língua Tembé. A tabela 3 ilustra o sistema fonêmico consonantal e a tabela 4, o vocálico. Vê-se um total de 21 fonemas da língua, sendo 14 fonemas consonantais e sete fonemas vocálicos.

TABELA 3: FONEMAS CONSONANTAIS

	bilabial	alveolar	velar	velar	glotal
oclusivas	p	t	k	kw	ʔ
		d			
fricativas		s			
vibrantes simples		r			
nasais	m	n	ŋ	ŋw	
glides	w				h

TABELA 4: FONEMAS VOCÁLICOS

	anterior	Central	posterior
alta	i	i	u
média	e	ə	o
baixa		a	

ORTOGRAFIA USADA NAS NARRATIVAS

Com base nos fonemas da língua, tem-se adotado uma ortografia cujo objetivo principal é facilitar o trabalho de alfabetização realizado pelos índios nas aldeias e o de elaboração de textos da literatura oral. A ortografia atual é uma adaptação para a língua Tembé da ortografia Guajajára. Os grafemas utilizados são os seguintes:

- (i) consoantes: p, t, k, ' , m, n, g, gw, k, kw, z, x, h, r, w
- (ii) vogais: a, e, i, o, u, y, à

Os grafemas que diferem dos símbolos fonológicos usados nas tabelas 3 e 4 acima são os seguintes: g e gw que correspondem, respectivamente, ao fonema velar /ŋ/ e ao labiovelar sonoro /ŋw/; z, correspondente ao fonema oclusivo alveolar /d/ e todos os seus variantes fonéticos; e x, equivalente ao fonema fricativo alveolar /s/ e todos os seus variantes. Por último, os grafemas vocálicos y e à representam, respectivamente, o fonema vocálico central alto /ɨ/ e ao central médio /ə/.

KURURU REHE HAR

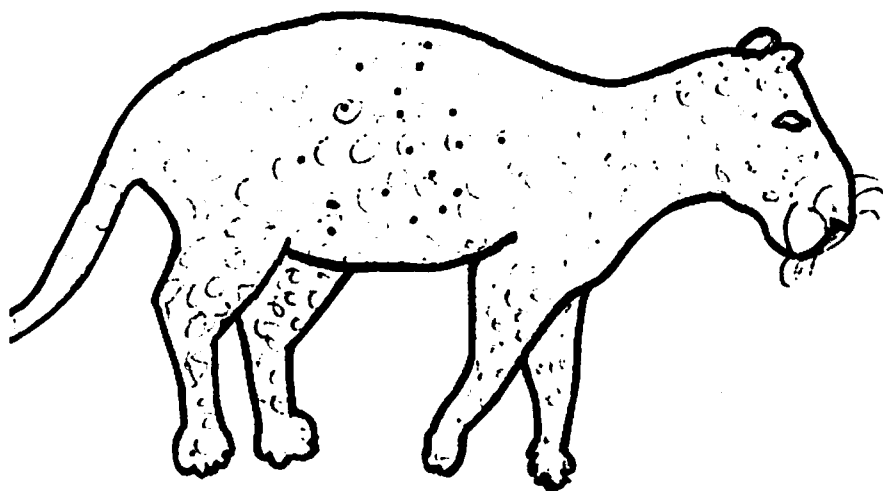
Paulo Sérgio Tembê

Amume'uràm hema'e mume'u haw kury pa.
Kururu rehe har. Ihower zape pynykhaw pe a'e no.
Marazawe ihoni? A'e rupi uzemumyk ini ka'a wype.
A'e mehe wehem apitaw oho izupe. Uze'eg kururu
apitaw pe kury. Zaha pynykhaw pe ty, i'i kururu izupe.
Zaha ihe ràpyz me rihi. Hapyz me wixe oho apitaw
ma'e ryapu pupe kury. Wekar tyzuz apitaw kururu.
Oho izuwi kury. Uhyk apitaw oho. Wehem apitaw
oho pynykhaw pe. Utyryka'u izuwi. Nàmehewe,
wehem kururu oho ma'e riapu wi. Upynyk kururu iko
kury. Ku'em mehe kury, upyhyk apitaw uma'e riapu
kury. Uzywyr hape kury, ipuhyzkatu izupe. Wéxak,
uma'e ryapu pe kury. Ne tue xe reni ty? Wityk imuà
iwate wi kury. Uar ur tuzuk pe kury. Upaw
hema'e mume'u haw kury pa.

ZAWAR PINIM REHE HAR

Xina'i Temb 

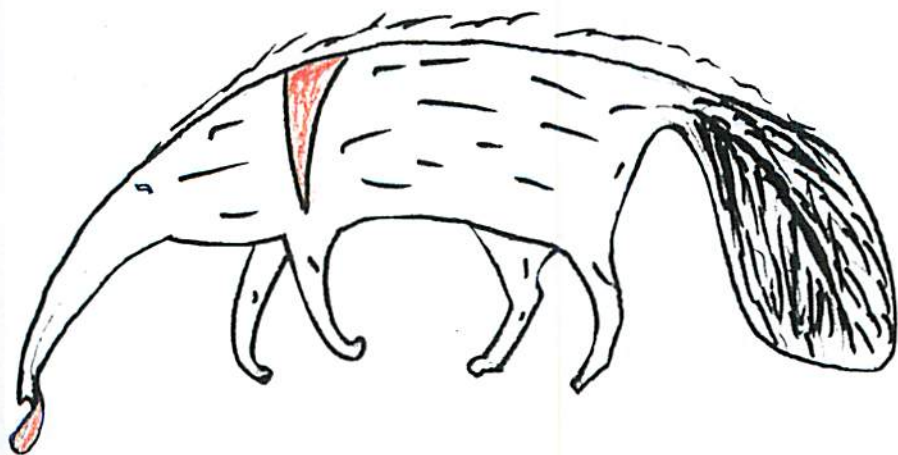

Zawar pinim her a'e. Zawar u'u aizo Kapiwar, tazahu, ym   , tatu no. Wiko zo ka'a rupi a'e. Uz  ro zawar wemi'u rehe no. Ukororo zawar, upurexak mehe a'e. Zawar ipinigatu ipirer a'e no. lamutaw ipikua'u no. Huaz ipukua'u a'e no. W    g upaw rupi katu miar a'e no. Kon upyhyk miar, zawar upyhyk miar aizo i  k  g rehe. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

TAMANUWA REHE HAR

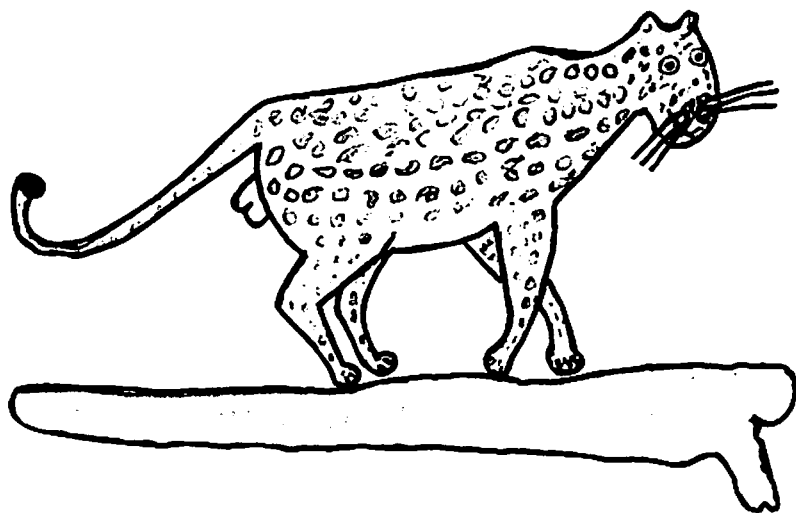
Paulo Sérgio Tembê

Tamanuwa her a'e. Tamanuwa u'u aizo kupi'i a'e. U'u aizo tukàgyr a'e no. Ixi ipu'ia'i no. Uhua'u huaz a'e no. Wiko zo ka'a rupi a'e kury. Tamanuwa ruwazwer ikatu kwaharer pe a'e no. Wapy kwaharer ukerairaiw ma'e pe. Ikatu pituhetuhem pe a'e no. Uzemymy tamanuwa iko amo pe a'e no. Wataràm a'e mukuz iko wà. Uzewàxi wà kury. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

ZAWAR REHE HAR

Emídio Tembê

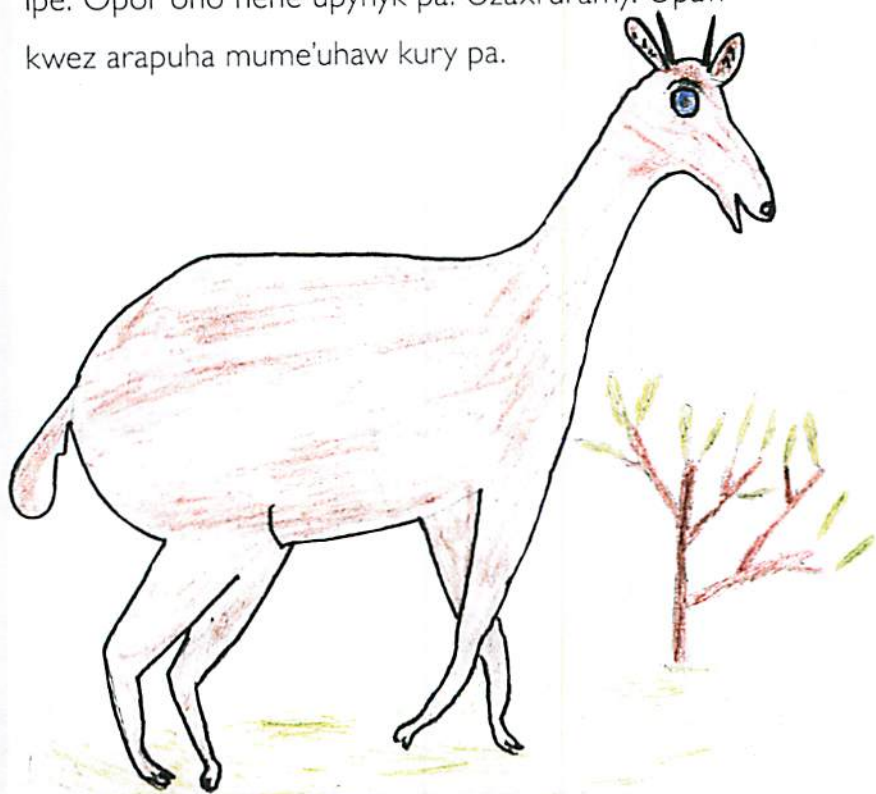

Zawar ywyrã ku'az u'ãmà mã'e raro pà. A'e
ima'uhez iko a'eà. A'e rupi hekon pe ywyrã ku'az mã'e
raro pà. A'e wàro akuxia'i, ymàtà, arapuha, tazahu no.
Zawar ukwawkatu miar zukahaw. Wata mewekatu'a'i.
Naipukwaw iko. làpihem rupi ihon iko. Uma'emua'u
iko a'e. Aze nerenu, uwak oho newi. Upaw kwez
mã'e mume'uhaw zawar rehe har kury pa.

ARAPUHA REHE HAR

Emídio Tembê

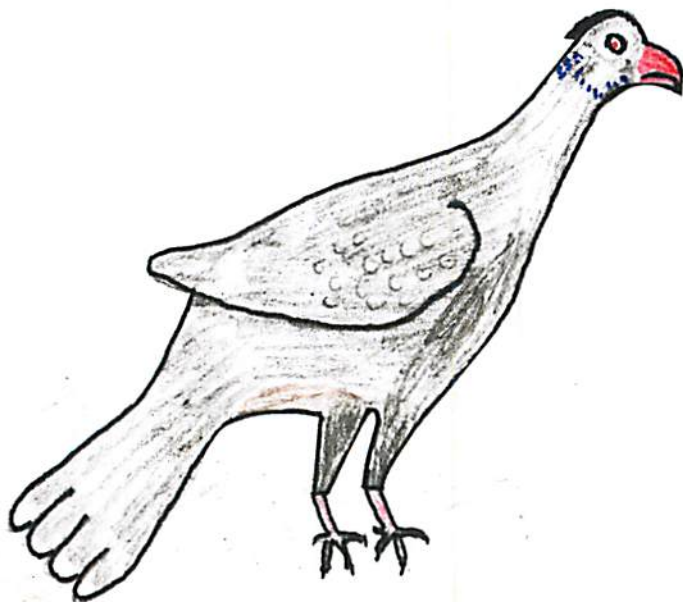
Oho zekwehe arapuha wemi'u wekar pà.
Wexak zekwehe wemi'uà. Ywyri putyr ukuzwer.
Oho zekwehe i'u pà kury. Pyhaw zekwehe zypi. A'e
zekwehe u'u oho kury. Arapuha umai'u iko ma'e putyr
wype. Nàry'ymate wehem zawar pinim, wehem oho
ipe. Opor oho hehe upyhyk pà. Uzaxi'uramy. Upaw
kwez arapuha mume'uhaw kury pa.

MYTU REHE HAR

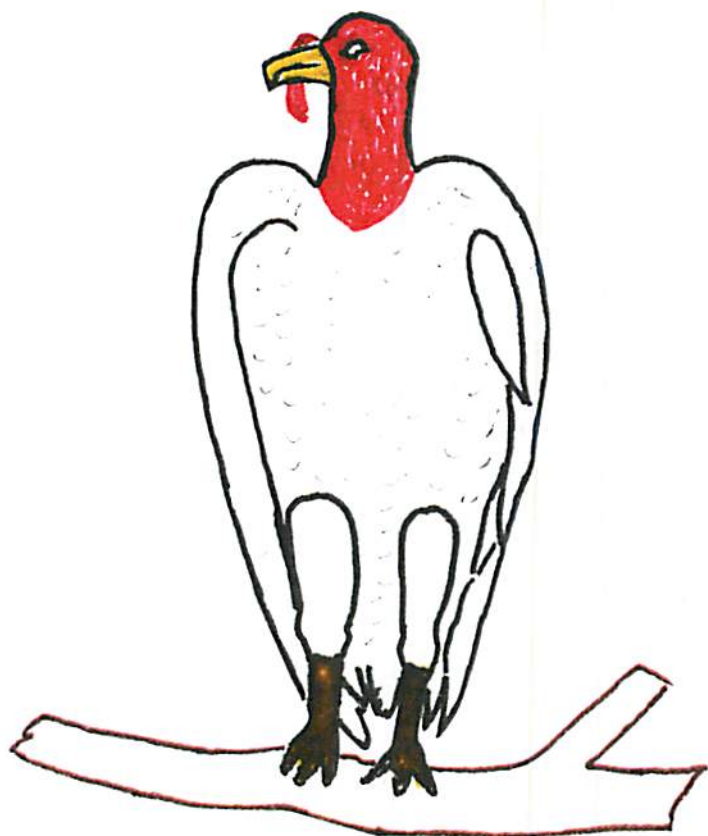
Emídio Tembê

Mytu wata oho iko 'ypaw rymy'ywyr rupi,
wemi'u wekar pà. A'e ma'e 'akwer u'u oho iko a'eà.
'ypaw ywyr hykàtà kury. Oho zekwehe uzemumyk pà
kury. Uzeupir oho zemumyk pà kury. Uzemumykire,
uwezywkwa pà. Wata Mytu oho kury. Uzemi'u
wekar pà. Upaw kwez mytu ma'e mume'uhaw kury.

URUHU REHE HAR

Xina'i Temb 

Ko uruhu a'e. Uruhu nwikokwaw ko ywy a'e.
 U'u zo miar negwer a'e . Ixigatu uruhu a'e no. l k g
 ipir gahy no. Heta ipirer ixi kuaz no. l k g i pin no.
 Tyapuahy uwyzyw mehe a'e no.

KA'I REHE HAR

Xina'i Temb 

Amume'ur m hema'e mume'u haw kury pa.
Ka'i rehe har.

Ka'i opor wyr k r k  rehe. Ukyze wyrahu
wi. U'uwer zepe yhok.

Ka'i nu'ukwaw aizo yhok a'e. U'u ma'e 'iw
'akwer. Upaw hema'e mume'u haw kury pa.

TUKÀN REHE HAR

Xina'i Temb 

Tuk n rehe ma'e mume'u haw. Heta tuk n ka'a rupi. Tuk n u'u waxa'i. U'u pinua no. Tuk n uze'eg win  ywyr  ipiwer rehe a'e. Ipur gete ar izupe a'e no. Umu ruw ngatu karukaw win . I'az pirer tawakatu tuk n a'e no. Uwyzywwyzyw tuk n wewew p  a'e no. Nazewe tuk n hekohaw. Upaw tuk n rehe ma'emume'u haw pa.

TYZU REHE HAR

Marlene Temb 

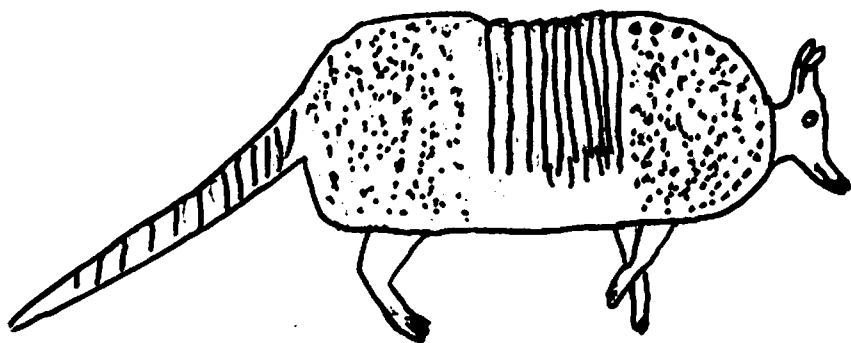
Tyzu rehe ma'e mume'uhaw.
Tyzu heta tetea'u. Kwaharer uzuka
tyzu  w  no. Tyzu nazewe no.
Kon am n ukyr, wyxe oho ukwar
rupi. Ukyze tyzu  m n wi. Kon  m n
nupik izupe, ima'uhezkatu. U'u
uwazwer, omono no. Upaw kwez
tyzu rehe

TATU REHE HAR

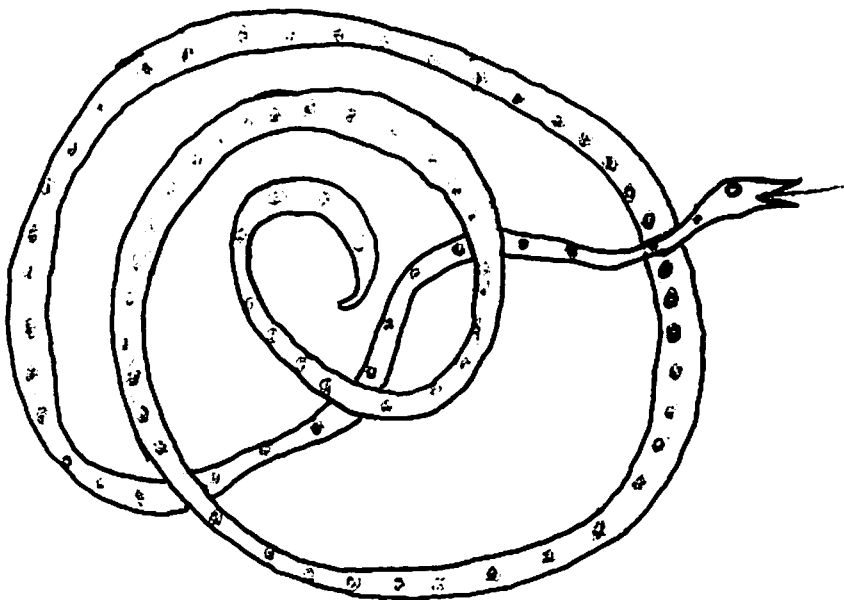
Emídio Tembê

Tatu teko nwexakwaw ar ramo, aezo pyhaw,
 àmàn ukyr mehe. Kon pytun oho ipe. Amirikurikura'i
 hemi'u a'eà. Umai'u iko pyhaw. Uzekwa oho iko a'e.
 Wixe oho ukwar rupi uker pà a'e kury.

ARAPOHA MOZ REHE HAR

Emídio Tembê

Arapoha moz zekwehe uzeapakwar winà
wena pe, akuxi ràro pà. Nohoz akuxi iziwyr a'e
mehe. Wàro he arapoha moz hini a'e kury.

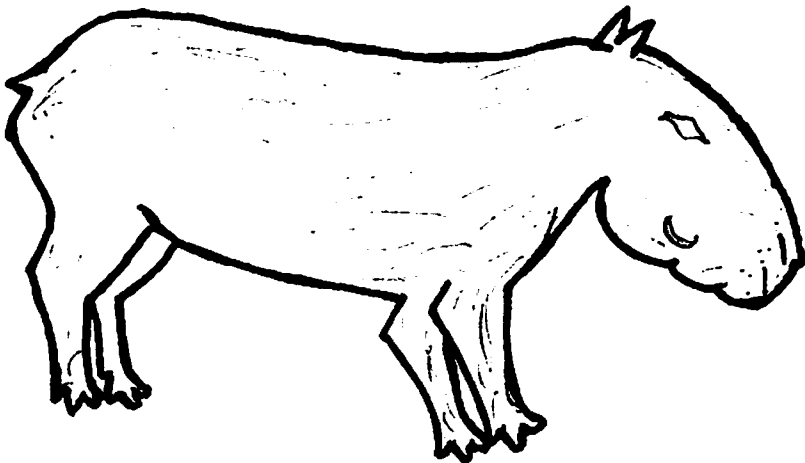
Upaw kwez arapuha moz rehe
ma'emume'uhaw kury.

KA'API'IWAR REHE HAR

Xina'i Temb 

Ka'api'iwar her a'e. U'u zo ka'api'i a'e no. Wiko zo yapo ypaw ywyr a'e no. Hetekatu ka'api'iwar ro'okwer a'e no. Ukyze ka'api'iwar zawar pinim wi a'e. Ka'api'iwar wiko ypaw pe.

Upaw kwez Ka'api'iwar rehe ma'emume'uhaw kury.

ZAKARE REHE HAR

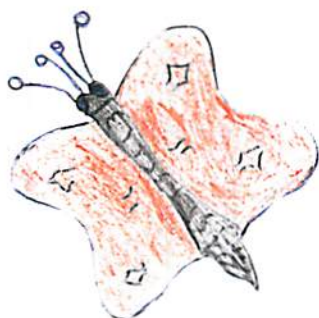
Xina'i Temb 

Zakare izuru uhu a'u, heha uhu a'u no. Ikupe koroz, ixi ipuku a'u a'e no. Nahetaz i peku no ty. U'ukatu urum  pira a'e no. Naizakatuwawahykwaw zawar rehe a'e no. Zawar wereko zakare i peku izuwi a'e kury. A'e rupi zakare ipy'ayw zawar rehe kury.

Upaw kwez zakare rehe ma'emume'uhaw kury.

PÀNÀM REHE HAR

Paulo César Temb 

27

Amume'u r m hema'e mume'u haw kury pa.
P n m wiko zo kwarahy ar mehe a'e. Ixiroxirogatu
p n m rexakaw a'e w . Nwikokwaw  m n ar mehe
a'e w . Uzewaxiwaxi wewew p  a'e w . Uwak
p n m yhok ramo a'e. P n m Ixiroxirogatuahy a'e
w . Uzemuxaraz wiko w .

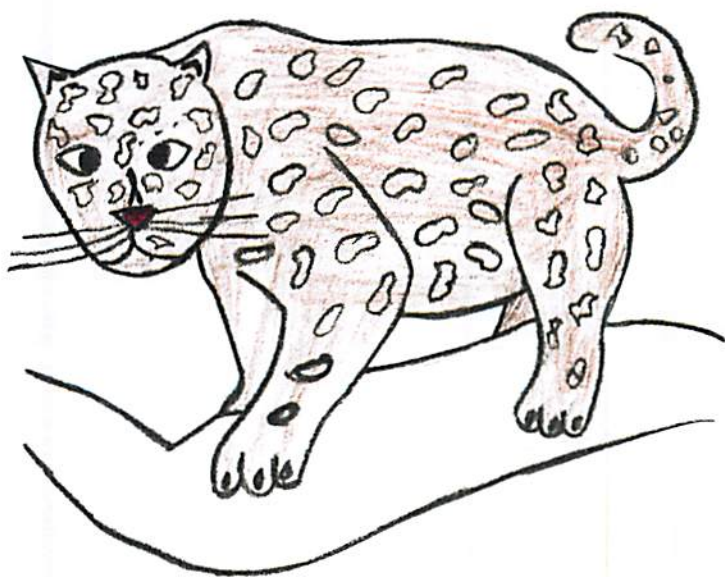
Upaw kwez p n m rehe ma'emume'uhaw
kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E
MUME'U HAW KURY PA.
ZAWAR REHE HAR KURY
Xina'i Tembè

Aha kwehe ma'e remi'u raro pà, 'y apyr kutyr, roho kwehe uremukuz Siba rehe. Nuruzukaz kwehe miar a'e mehe. Ku'em kwehe oho kury, uruzywyr kwehe ruzur pyhawete ahy iko kury. Ruhem kwehe ruzur ypaw zyarupa pe, apu'i kwehe Siba hawe, txina'i, txime'e zaha ypaw pe ty, i'i kwehe hawe, zaha ty, a'e kwehe izupe. Oroho kwehe ypaw pe, ume'e kwehe Siba kwàz ypaw waz rehe, wexak Siba zawar pinim hekon mehe. Uhapukaz hawe. Txina'i ezur xe rihi ty, i'i kwehe Siba hawe. Ahyz kwehe aha hexak pà. Ma'e ru'u ty a'e kwehe izupe. Zawar kwàz kapiwar upyhyk ràmm iko ty, i'i kwehe Siba hawe. Azeham ty a'e kwehe izupe. U'ar kwehe zawar ur 'y pe kury. Ur kwehe urekutyr iko kury. Kwàz tur nehe ty i'i kwehe

Siba hawe. Azeham ty a'e kwehe izupe, txizapi tur mehe nehe ty, a'e kwehe izupe. Uzapi kwehe Siba, azapi kwehe ihe no. Ruzapi mukuz kwehe Siba iruramo zavar rehe. Nuruzukaz kwehe zavar a'e mehe no. Oho kwehe a'e zavar urewi, norohoz kwehe haikweramo. Piki zypa pe Kwehe ruzapiapi a'e zavar rehe no. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa. Zavar rehe ze'enghaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA

KA'I REHE HAR KURY

Xina'i Tembè

Aha kwehe teko ka'a rupi. Ahem kwehe aha takwaty pe, azypyaka kwehe te'amy, ainu kwehe wanur mehe wà, a'e kwehe ka'i wà re'e. Ur kwehe waiko hekutyw wà. Aixak kwehe ka'i wanur mehe wà, azemim kwehe aha wanuwi. Ur kwehe waiko he'ar ramo wà, ihe kwehe mukaw aruwin heatxi'i rehe wakutyw. Azuka ràm amo, a'e kwehe tyni, aexak kwehe uhua'u ma'e tur mehe hekutyw, azapi kwehe tur mehe, azuka imur pà. Aexak aha kury, a'e ka'i puru'a hua'i ma'e zape kwehe re'e. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. TAPI'IR REMI'U RAROHAW REHE.

Xina'i Temb 

Oroho kwehe tapi'ir remi'u raro p  uremukuz Purutu rehe. Ruhem kwehe roho a'e pe, ruzewpir oroho uremyta rehe kury, ruzutxi urekyhaw uremyta rehe. Ikaruk oho kury. Wapyk kwarahy oho iko kury, ipytun oho kury. Erewa'u mehe a'e ipu ur iko kury, uhawhaw ama'yw uriko wemi'u kutyr, a'e kwehe ur iko wape rupi zape re'e.

Uhem ur wimi'u wype kury, wata iko uremyta wyramo, uhyape kwehe Purutu hehe, wexak tapi'ir hekon mehe wata p . Uzapi kwehe Purutu a'e tapi'ir rehe no. Uhyz kwehe oho kury. Ku'em oho kury, ruwexak tyzuz kwehe oroho kury, zohaikwer zo uzekwa katu ini kury. Huwy tetea'u kwehe oho, roho haikweramo, ruhem roho ipe, umano kwehe oho re'e. Upaw kw z hema'e mume'uhaw kury pa. Tapi'ir rehe ze'enghaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'UHAW KURY. TAZAHU ZUKAHAW REHE KURY.

Xina'i Tembé

Kwehe aha ka'a rupi tazahu raikweramo. Ure
reta kwehe oroho a'e mehe. Oroho kwehe iarape
txibir zywyw a'e mehe. A'e kwehe tazahu uhyahem
waiko wà. A'e kwehe iarape rupi wanekon wà re'e.
Aipo tazahu wà ty kwehe i'i txiwawa rawe, pexak
katu nehe ty i'i txiwawa rawe. Kon pehem wanupe
nehe, pezapi nehe i'i txiwawa rawe. Aha ràm ko
rupi iheà nehe ty kwehe i'i txiwawa rawe. Ruhem
roho tazahu wanupe. A'e kwehe iamu waiko wà,
wànonng waiko wà. Aexak kwehe amo tur mehe
hekutyr kury, azapi kwehe tazahu, azuka
kwehe. Ruzuka 3 tazahu a'e mehe. Uzuka
Xegi amo tazahu a'e mehe. Uzuka Te'on
amo a'e mehe no. Upaw kwà z
hema'e mume'u haw
kury. Tazahu rehe
ze'eng haw
kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. MANI'OK REHE HAR

Xina'i Tembè

Amume'u rà m hema'e mume'uhaw kury pa. Tyràm pykuzhaw rehe har kury. Aha rà m aiko karaiw rekohaw pe txi'i, heho zanune, oroho ko pe. Oro'ok mani'ok roho, ruwerur 4 maniku por a'e mehe. Arur amo maniku por ra'u iheà no, werur herimiriko amo maniku por ra'u a'e no. Werur Bir amo maniku por ra'u wenyre rehe a'e wà no. Rumunehem yar mani'ok pupe. Uruzur mani'ok iruramo yar pupe iko kury. Uruhem uruzur typyz me kury, uzàpin mani'ok herimiriko kwaharer wairuramo kury. Upaw uzàpin herimiriko mani'ok kury. Ihe akytyk aha kury. Upaw akytyk mani'ok kury. O'ok herimiriko typy'ak kury. Wenu herimiriko ka'i uze'eng mehe kwàz 'y waz rehe. Aipo ka'i uze'eng iko y i'i hawe, ezuka amo eho y, txi'u rà m i'i hawe. Azeham pa, a'e izupe, aha rà m hemukaw ipiaramo rihi a'e izupe. Azur hemukaw iruramo kury, aha ka'i rexak pà kury. Ahem aha a'e pe kury, aexak ka'i tur mehe iko opor pà hekutyre kury. Azapi ka'i tur mehe kury, azuka, arur herypyze me, wapek ka'i kwaharer hereko wà kury. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury.

AMUME'U RÀM HEHOHAW

BRASÍLIA PE

Xina'i Tembê

Aha kwehe kara'iw rekohaw pe. Ahem aha Belém pe, aiko 5 ar a'e pe kury. Ku'em mape karuk kutyr mehe aha avião renape. Aha avião pupe atxew pà kury. 4 or mehe ure oroho Belém wi kury. Avião uhua'u ma'e pupe oroho kury. Txi oroho ywate kury. Ahem aha Brasília pe kury, uwyzyw avião oho iko kury. Uruhem roho pyhaw a'e pe 7 or mehe, uruhem roho Brasília pe. Ahem aha avião wi kury. Ame'e nazewe aexak teko tete a'u kury, zo karaiw wà. Ame'e nazewe aexak kwaity i'áz mehe, uhapukaz hawe, ezur ko rupi ty i'i kwehe kwaity hawe. Aiko erehem rezur ty i'i kwehe kwaity hawe. A'e pa, a'e kwehe izupe. Zaha herypyz me ty i'i kwehe kwaity hawe. Ai'aw hyar tui'aw ty i'i kwaity hawe, zaha herypyz me ty i'i kwaity hawe. Aha hepyz me kury. Upaw kwàz hema'e mume'uhaw kury pa. Brasília pe hehohaw kury. Txina'i Tembê gurupi war.

AMUME'U RÁM HEMA'E MUME'UHAW KURY PA. PIKI ZIPA PE PIRA PYHYKHAW KURY.

Xina'i Tembé

Urupinaytyk kwehe oroho piki zypa pe. Upaw kwehe oroho a'e mehe. Uruzemunaruk pà ypa pe pira pyhyk pà. Uruker 3 ar kwehe a'e pe. Uruptyhyk tetea'u pira a'e mehe no. Zo tary'yr urupyhyk a'e mehe, urumuke'e pira tete'u a'e mehe no. Pyhaw kury, aze'eng kwez pe, txizuka zakare zaha ypa pe ty a'e kwehe izupe. Zaha ty i'i kwehe hawe. Oroho kwehe ure 3 a'e mehe. Uruhem roho ypa pe kury, uruzeru'ar oroho yar pupe a'e mehe. Apyhyk uhyapehaw imur pà, ahyape nazewe kury. Aexak amo zakare hini mehe. Aiwi amo ape hini ty a'e kwehe izupe. Apyhyk hemukaw imur pà, emono ikutyr ty a'e izupe, aexak amo hini mehe. Aze oroho ikutyr, azapi kwehe kury, upereperek iko 'y pe kury. Txil! Wapyk oho. Umano oho 'y pype, wapyk pà kury. Uruekar iko kury. Uruexak zakare tuz mehe 'y pype ai'aw tuz aw ty a'e kwehe kwez izupe. Rumuhem imur pà yar pupe. Rueraha kury, ruhem roho zezupa pe urumuke'e zakare kury. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury.

AMUME'U RÀM KURY KO

APOHAW REHE HAR KURY

Xina'i Tembè

Teko uzapo rà m ko, wekar tupaw wàm oho rihi. Ma'e pe ikatu ko apo haw wà, wekar teko ka'a te oho. Kon wexak ka'a teà kury, a'e pe ko teko uzapo kury. Upaw ko rupaw wàm rexak, umu'agaw teko ko uhuhaw kury. Upaw teko umua'gaw kury, uka'apetek teko ko oho kury. Upaw teko uka'apetek kury. Uhaw ywyr a ipupe har teko oho kury. Kon upaw ywyr a teko ihaw kury. Wezar pitàz zahy katu kury, utxining rà m pà kwarahy rupi kury. Kon utxining ahy kury, omono tata teko hehe kury. Wapy ko teko kury. Kon upaw ukaz kury, utym many' yw teko oho ipupe kury. Kon heta ka'a kyr ipupe, uka'api'ir teko oho ipupe kury. Kon heta mani'ok ipupe, o'ok teko oho kury. Omono mani'ok 'y pupe hytik pà kury. Kon ypyw katu mani'ok kury, o'ok teko 'y wi kury. Ukamik teko mani'ok kury, omono teko izàmi haw pupe kury. Upaw teko uzàmi kury, umuaw teko wyrupem pupe kury. Upaw teko umuaw, uzapo teko tata zepehe wye kury. Omono mani'ok imuaw pyrer zepehe pupe kury. Uzapo teko tyràm kury. Upaw kwàz hema'e mume'u haw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'UHAW KURY PA

Xina'i Temb 

Yar iapohaw rehe har, amume'u r m ihe kury pa. Teko uzapo yar nazewe: wekar teko ywyr  ma'e nugar ikatu yar iapohaw ramo. Pyky'a 'yw, tamakware 'yw, tareka 'yw, kumaru 'yw, a'e kwer ywyr  ikatu yar ramo iapohaw a'e. Uhaw teko ywyr  imono p , uzaikaw teko ywyr  apyr kury. Umu'agaw teko inimo pihun pupe kury. Upaw teko imu'agaw kury, up n teko yar kury. Upaw ip nhaw kury, omopong teko yar no. A'e mehe teko uwyk z r m yar kury pa. Upaw teko yar uwyk z kury, aze uzapo tupaw izupe kury. A'e mehe omono teko yar i'aramo kury, omono tata teko ywy ramo. Kon hakuahy kury a'e mehe, upirar teko yar kury. Upaw kw z hema'e mume'uhaw kury.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA. TYPYZ

UZAPOHAW REHE HAR KURY.

Xina'i Temb 

Tekokon uzapor m typyz nazewe, omono'ong ywyr  tete 'u rihi, o'ok ikyta, o'ok typyz zywazywa, o'ok ywypo, o'ok zyzyw, o'ok ubin. Upaw agwer teko omono'ong kury, teko umupu' m typyz kury. Upaw teko imupu' m typyz kury. Upir teko, ubin imono hehe kury. Upaw teko hupir, ubin imono hehe kury, umu'i teko ywyr , uparirong r m teko typyz ywyr  mu'i pyrer pupe kury. Omono ywy zuwa hehe kury. Zapetek ywy imono hehe kury, Upaw kw z hema'e mume'uhaw kury pa.

AMUME'U RÀM HEMA'E

MUME'U HAW KURY PA

Xina'i Tembè

Pinaytykhaw rehe ze'enghaw kury.
 Upinaytykràm rà'm teko oho. Weraha kupitaw,
 pina'yw, pinahàmuku. Weraha mamiri pyhykhaw,
 weraha tyràm teko no, upinaytykhaw teko oho
 typywaz pupe kury. Oho teko kaxuer myteràmo no.
 Upyhyk pira tetea'u teko herur pà kury. Kon teko
 uhem ur typyz me kury, umuke'e pira teko kury.
 Upyhyk 3 pira, omono zapepo pupe imymuz pà.
 U'u teko pira mymuz kury. U'u pira ke'e teko no,
 heta katu pira ke'e nawe kury. Upaw pira ke'e re'u
 kury. Re'u xibe reraha 'y pe kury. Upaw kwàz hema'e
 mume'uhaw kury pa.

AMUME'U RÀM XÈ HEMA'E

Xina'i Temb 

Aro awer ka'a rupi pyhawy. Kwehe aha teko ma'e rimi'u raro p  no. Hezutykaz kwehe aha a'e mehe. Erewa'u a'e kwehe ma'e ipu ur iko hekutyry. Azypyaka katu a'e mehe ma'e pe aipo nehe pa a'e kwehe tini hypy'a pe. Azypiaka katu kwehe tini, a'e kwehe ur iko hekutyry zape re'e. Aze azapoapo katu mukaw tini uhyapehaw w  no. Txi, nu'ur kwehe hemyta wpye, uzywyr kwehe oho hewi no. Erewa'u no, a'e amo uzywyr ur no. A'e kwehe ur hemyta wpye a'e .

Ahyape kwehe, Aexak kwehe arapuha re'e. Azapi kwehe ino, nazukaz no. Oho hewi. Zekwa kwehe oho kury. Aekar tyzuz kwehe aha. Naexak kwaw kwehe a'e mehe no. Oho hewi a'e mehe. Azur tyzuz herypyzy me kury. Upuranu tyzuz herimiriko herehe. U nazukaz ma'e a'e kwehe izupe. Azapi zape arapoha kw z, oho kw z hewi no. A'e rupi nazukaz ma'e herur p  xe zanawe.

TUPAN HEHOHAW

Miana Temb 

Oho zekwehe Tupan ma'e. Tupan ko rehe hekony. Naipo zekwehe uzewaru iko izuwi w  no. Wexak zekwehe iho mehe w . Apu'i zekwehe ipe w  y. Ihe  nazapoz kwaw hekawaw pupe, i'i zekwehe ipe w . Namono kwaw ma'e hekawaw pupe ipe. A'e naipereperew wery i'i zekwehe ipe w . Agora,ihe n ny, ihe  arearew r m ihe , i'i zekwehe tyzu . Tyzu  zekwehe apu'i, arew r m,ihe . Warew tyzu a'e , upaw harewy. Ma'e zanu , zanu warew zekwehe a'e . Moz ...moz zekwehe harew, upaw harewharew zekwehe a'e w . Zanneru tup n a'e zekwehe... amo uzewaru ma'e kwer, uzewaru zekwehe izuwi a'e w . A'e zekwehe uzenymun izuwi w , uzenymun zekwehe izuwi w . Nazewe ma'e ihe nazewaru kwaw izuwi ihe , zawazyr, zawazyr ma'e. Warew w , upaw harew w . Zawazyr, zanu  kwehe w ...harew w . Agora, uzewaru ma'e kwer a'e w  kury. Umano, nuzypirok kwawy, aze ukyzymete. Agora ma'e zanu

ESTÓRIA DA MÃE D'ÁGUA

Emídio Tembé

Azekutyar kwehe aha heànm wanekehaw pe kwarahy 'ar 1980 mehe. Ahem kwehe aha he ànm ràpyz me. Azuxi hekyhaw uken kutyr. A'e mehe kwehe, azemuxaraz aha heànm wapyr. Pyhaw kury, pyaze mehe, a'e mehe a'aw aha. Ame'e tupà yarape kutyr. Aexak amo 'ywàn kuzà tur mehe he kutyr. Uhem uwà he rake. A'e uwak ukupew hawe wapyk he kyhaw. Wapyk he kyhaw rimy'yw rehe. A'e he mummyw kury. Ame'e zutyk hehe. Màràzewe apyhyk kury? Utyryk oho xe ràn hewi. Ame'e zutyk haikweramo. Ukydym oho yarape rupi. Ku'em mehe nahema'uhez. Heru uzemu'e herehe na'iruz 'ar hetahaw. A'e uze'eg hawe: ezahak tete zo yarape rupi kury. 'Ywàn neraharàm zepe wà.

nany, a'eà uzypirok kwakwamogatu no. Zekwehe
herew parer a'eà wà. Tupàn harew parer zanneru
harew parer, harew parer zekwehe wà. Uzypirok a'e
wà. Zawazyrà, mozà, ma'eà u... tyzuà warew ma'e
harew parer, uzypirok paw wà a'eà. Ipyahu katu a'eà,
ma'eà zanuà ipyahu katu, tyzuà, mozà ityk ze upirer.
Wikoko rehe maz zanekeer zekwehe uzewaru izuwi
aze ukyzmete txi, aze ukyzmete. Nuwexakwaw
uwanàm. Aze ukyzym, aze ukyzym.

AMUME'U RÀM HEMA'E MUME'U HAW KURY PA. AMO APIAW REHE HAR KURY.

Sr. Chico Tembé

Wiko zekwehe aipo amo apiaw. Uka'amono zekwehe iko. Wexak zekwehe amo ma'e remi'uà. U'ukatu zekwehe wiràmirià, tukàn, winame, arar. Paw rupi katu zekwehe miamiar i'un. Uzapo zekwehe tukaz, iwate a'e pe, ma'e 'ywa 'yw rehe. Karu mehe zekwehe oho. Umume'u aexak amo ma'e 'ywa 'yw, i'i zekwehe wànàm wanupe. Ma'e pe zekwehe? Pepe i'i zekwehe. Pyhàwe aroràm aha i'i zekwehe. Uku'em-ze, oho. A'e oho a'e pe. Uzewpiràm-ze oho pe idepyr pe. Uzewpirze oho, oho pe ywate. Urze tukanà, uzywà tur mehe. Urze ararà, uzywà tur mehe. Urze zapuà, uzywà-ze tur mehe. Paw rupi katuze ma'e 'yw 'a. Upawze hu'ywà. Uwyzywze wà. Omono'ogze wemiar. Upawze omono'og. Ohoze wàpyz me. Weraha wyràmirimirià. Ma'e pe te erezuka reiko re'e ty i'i zekwehe izupeà. Pepe 'iàz i'i zekwehe izupe wà. Ku'emze no. A'eze oho no. Ohoze a'e pe. Uzeapir pà no. Ukaz iwate no.

TAZAHU REHE HAR

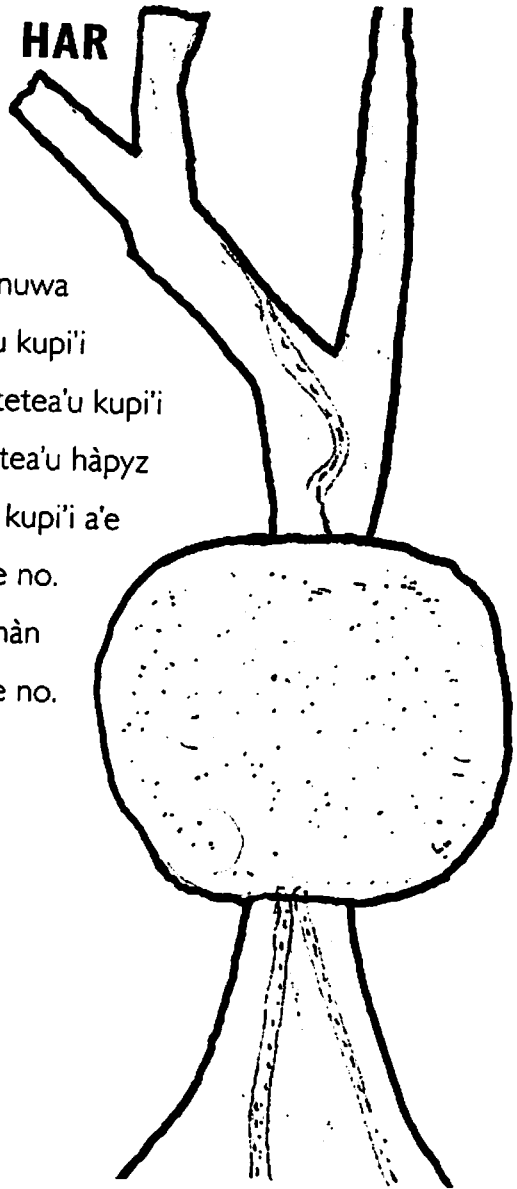
Ronaldo Temb 

Amume'ur  m hema'e mume'u haw kury
pa. Tazahu rehe har kury. Tazahu izyw  haw, heta
u'  w hehe kury. Tenetehar zekwehe uzyw   tazahu.
Tazahu heta tete a'   a'e w  . lamu-amu tazahu iata
mehe w   no. Upaw kw  z hema'e mume'u haw kury
pa. Tazahu rehe ze'eghaw kury.

KUPI'I REHE HAR

Heta kupi'i
ywyra rehe a'e. Tamanuwa
u'u a'e no. Pira u'ukatu kupi'i
a'e no. Ka'a rupi heta tetea'u kupi'i
a'e kury. Kupi'i heta tetea'u hàpyz
rehe a'e no. Ipihunahy kupi'i a'e
no. Iapu'akatu kupi'i a'e no.
Ipepo kupi'i a'e no. Amàn
kyr mehe, uwewew a'e no.

Upaw hema'e
mume'u haw kury pa.

COLETÂNEA DE NARRATIVAS TENETEHÁRA

Textos e imagens
Professores Tenetehára

Narradores
Velhos Tenetehára

Organização
Fábio Bonfim Duarte

Projeto gráfico e diagramação
Morena Tomich

Apoio
*Núcleo de Pesquisa em
Línguas Indígenas (NuPeLI/UFMG)
Coordenador Fábio Bonfim Duarte*

Ficha catalográfica elaborada pelas Bibliotecárias da Biblioteca FALE/UFMG

139c Índios Tenetehára.
Coletânea de narrativas Tenetehára / professores Tenetehára
[narradores velhos Tenetehára : organização Fábio Bonfim
Duarte] -- Belo Horizonte : FALE/UFMG : SECAD/MEC, 2008
56 p. : il., color.

Texto em tenetehára e português.

ISBN: 978-85-7758-063-7

1. Índios Tenetehára. 2. Índios da América do Sul -- Brasil.
2. Literatura indígena - Brasil. I. Duarte, Fábio Bonfim. II. Título.

CDD : 898

DOAÇÃO

2009/FALE

FALE
LATE

Secretaria de Educação
Continuada, Alfabetização
e Diversidade

Ministério
da Educação

LE
B9
C6
20